

'Alsoo nu Bamisse aenstaende is...'

Anton Schuttelaars*)

Sinds het ontstaan van 's-Hertogenbosch eind twaalfde eeuw, werd de stad bestuurd door een college van schepenen. Vanaf 1336 koos de hertog van Brabant jaarlijks de nieuwe schepenen voor de stad. Hoe deze keuze in zijn werk ging en hoe de procedure zich in de loop van de tijd ontwikkeld heeft, zal in het navolgende worden beschreven.

Schepenen Everard Berwouts

Eerwerdighe, edele, wyse ende zeer voirsienighe heeren, op ghisteren hebbe ick ontfanghen den brief van uwen eerweerdigen, inhoudende dat ick binnen der stadt sHartoghenbosch genomineert soude zyn om schepenen te weesen voer dit aenstaende jaer, waervan ick niet weenich verwondert ben.

Zo begint Everard Berwouts op 12 oktober 1579 een brief gericht aan de Raad van 's-Hertogenbosch.¹ In deze brief spreekt hij zijn verbazing uit over zijn uitverkiezing tot schepenen van die stad. Nu was deze Everard Berwouts geenszins een onbekende in Den Bosch. Sinds 1566 was hij reeds drie maal schepenen geweest.² In die turbulente jaren, waarin het begin van de Nederlandse Opstand zich voltrok, gebeurde het voor het eerst, dat de ordelijke jaarlijkse vernieuwing van de wet stakte. De schepenenstoel, die in 1566 was aangetreden, werd in oktober 1567 niet vervangen door een verse groep schepenen. De Raad van Brabant verzocht of beval de zittende schepenen om hun taken nog een jaar

De jaarlijkse vernieuwing van de Bossche schepenenbank tot 1580

voort te zetten. Het daaropvolgende jaar, in oktober 1568, werd op last van landvoogd Alva de vernieuwing van de wet opnieuw uitgesteld. Pas op 1 maart 1569 werd een nieuwe schepenenstoel benoemd. De schepenen die in oktober 1566 waren aangetreden, hadden zo bijna tweeënhalf jaar achtereen gefunctioneerd. Ook de volgende drie schepenenbanken functioneerden veel langer dan het gebruikelijke jaar: respectievelijk ruim tweeënhalf, bijna drieënhalf en weer ruim tweeënhalf jaar. Pas vanaf 1577 hernam de vernieuwing van de wet haar vaste, jaarlijkse ritme. Everard Berwouts was reeds in 1566, 1569 en 1571 schepenen van 's-Hertogenbosch geweest. Onder normale omstandigheden zou dit betekenen dat hij in totaal drie jaar lang schepenen zou zijn geweest. In werkelijkheid was Berwouts van 1 oktober 1566 tot 28 januari 1575 doorlopend in functie geweest als schepenen. Het schepenenambt was altijd al een veeleisende functie geweest, de moeilijke omstandigheden van die jaren maakten het des te zwaarder. Het moet voor Berwouts dan ook een opluchting zijn geweest, toen op 28 januari 1575 een nieuwe schepenenstoel werd benoemd, waarvan hijzelf geen deel meer uitmaakte. Begin 1575 was hij zelf overigens niet in de stad, maar bevond hij zich in Brussel en Antwerpen om de Bossche belangen daar te behartigen.³ Pas op 10 maart keerde hij in 's-Hertogenbosch terug. Daarna heeft hij zich op één uitzon-

Maximiliaan van Oostenrijk (van Habsburg) en zijn bruid, Maria van Boergondië, die o.a. ook hertogin van Brabant was. Het handschrift boven de eigentijdse tekening luidt (vertaald): 'In dit habijt heeft keizer Maximiliaan zaliger gedachtenis zijn verloofde gemalin, de jonkrouw van Boergondië, voor de eerste maal bezocht'. In 1477 huwde het paar, vijf jaar later viel Maria van haar paard en stierf kort daarna. Het huwelijk, weliswaar gedictieerd, werd een huwelijk uit liefde. Maximiliaan kwam het verlies van zijn echtgenote nooit te boven. Keizer Karel V, heer der Nederlanden, was een kleinzoon van dit echtpaar.

dering na,⁴ afzijdig gehouden van het stadsbestuur. Geen enkele maal bezocht hij nog een raadsvergadering, waar hij als gezworene en een jaar later als raadsheer het recht en ook de morele plicht toe had.⁵ Waarschijnlijk is hij al snel uit de stad vertrokken, wellicht in eerste instantie naar zijn goederen in het kwartier Kempenland.⁶ Door de groeiende polarisatie binnen 's-Hertogenbosch verontrust, vestigde hij zich, op zijn laatst in de eerste helft van 1578, metterwoon in Ravenstein, gelegen buiten de Meierij van 's-Hertogenbosch,

onder de jurisdictie van de hertog van Kleef. Het heeft er alle schijn van, dat Everard Berwouts 's-Hertogenbosch doelbewust de rug toekeerde.

Berwouts weigert het schepenambt

Toch werd hij in oktober 1579 opnieuw tot schepen gekozen. Berwouts had hier merkbaar weinig trek in. Hij verklaarde in zijn brief aan de Bossche stadsregering: *dat ick in vyf jaeren noch inde stadt noch meyerrei der selver domicille gehouden hebbe, maer my verrocken onder de jurisdictie des hartochs van Cleve, alwaer ick meer als anderhalf jaer hebbe fix domicille gehouden ende noch houde*. Voor het geval men hem niet zou willen geloven, voegde hij hieraan toe, dat hij dit desgevraagd wettelycken sal doen blycken byde officiers vanden voirnoemden hartoch. Hij adviseerde daarom de Bossche raad om een ander tot schepen te benoemen, *overmits datse binnen haer mueren treffelycke ende wel gequalificeerde borgeren genoch zyn hebbende*. Bovendien, zo vervolgde Berwouts, zou het zeer onverstandig zijn - zeker in deesen tegenwoordighen verkeerden tyt - om nieuwigheden in te voeren, zoals het aanstellen van personen van buiten het rechtsgebied van de stad. Voor het geval deze rationele argumenten hun werk niet zouden doen, voegde hij er tenslotte nog een emotioneel argument aan toe: hij kon namelijk niet wijken van het ziekbed van zijn moeder, een weduwe van bijna tachtig jaar.

Blijkbaar was de kracht van zijn argumenten niet voldoende om de Bossche Raad van gedachten te doen veranderen. Een kleine twee maanden later, begin december 1579, ontving Berwouts namelijk opnieuw een oproep om naar 's-Hertogenbosch te komen en zijn schepenfunctie daar te aanvaarden. In antwoord hierop herhaalde Berwouts in het kort de argumenten uit zijn vorige brief. Daarenboven wees hij nu expliciet op de hoge kosten die hij zou moeten maken om naar Den Bosch te verhuizen. Immers, schepenen van 's-Hertogenbosch dienden zich met het grootste

deel van hun familie, voor de duur van hun ambt, binnen de stad te vestigen. Voor een dergelijke verhuizing zouden, aldus Berwouts, minstens vijf of zes wagens nodig zijn. Bovendien, door de onveiligheid op het platteland, dat werd afgestroopt door soldaten en ander gespuis, zou geen enkele voerman bereid zijn, tegen welke prijs dan ook, een dergelijke tocht te ondernemen. Daar kwam nog bij dat hij in zijn woning in Ravenstein grote voorraden had opgeslagen, die hij niet met zich mee zou kunnen nemen. Kortom, de hele operatie zou zijn financiële ondergang betekenen. Wel verklaarde hij zich steeds bereid om de stad 's-Hertogenbosch van dienst te zijn, maar, zegt hij, *voor deese reyse begere [ik] geexcuseert te zyn*. Mochten de heren schepenen desondanks anders beslissen, dan verzocht Berwouts dringend, om hem hiervan op tijd op de hoogte te stellen, zodat hij de nodige zaken zou kunnen regelen.⁷

Het Bossche stadsbestuur reageerde onmiddellijk en, naar het zich laat raden, vrij heftig op dit nieuwe schrijven van de kant van Berwouts. Deze reageerde hierop op 11 december 1579 met een nieuwe brief. Blijkbaar hadden de Bossche schepenen Berwouts motieven in twijfel getrokken, misschien hebben ze zelfs wel gesuggereerd dat hij uit het land was vertrokken om zich te onttrekken aan het wettige gezag van landsheer en kerk. In ieder geval bezwoer Berwouts de schepenen dat hij de Meierij niet had verlaten *om te ontghaen alle wrede overcompste de welcke den crych met bringhet, ende niet dat ick begere te veranderen van eenighe wetten ofte religie*. Opnieuw sprak hij de hoop uit dat men in 's-Hertogenbosch een ander gekwalificeerd persoon in zijn plaats zou benoemen. Zo niet, dan moest hem bedenktijd worden geven tot Kerstmis. Tenslotte meldde hij, dat hij nog minstens een maand in Ravenstein zou moeten blijven, omdat zijn aanwezigheid daar in verband met een proces vereist was.⁸

Verzoening met de stad

Everard Berwouts hield voet bij stuk en is niet naar 's-Hertogenbosch gekomen. De stadsregering op haar beurt, heeft ook niet toegegeven: er werd geen vervanger voor Berwouts benoemd, dat jaar werd de stad geregeerd door acht in plaats van negen schepenen.⁹ Uiteindelijk is Berwouts enige jaren later toch teruggekeerd naar Den Bosch. In 1582 viel hem zelfs de eer te beurt om tot president-schepen van de stad te worden gekozen, een verkiezing die hij ditmaal wel aanvaardde. Die verkiezing lokte overigens wel protesten uit van de kant van de stadsregering. Berwouts werd voor de voeten geworpen dat hij geen geboren poorter van de stad was, formeel een van de vereisten voor het schepenenambt. In 1566, 1569 en 1571 was dit blijkbaar geen probleem geweest. Het lijkt er daarom sterk op, dat de strubbelingen tussen Berwouts en de raad uit 1579, in hoge mate tot het protest van de raad tegen diens benoeming in 1582 hebben bijgedragen. Hoewel Berwouts inderdaad geen geboren poorter van de stad was, legde de hertog het protest van de raad naast zich neer. Berwouts bleef dat jaar president-schepen van de stad.¹⁰ Na in 1585 nogmaals schepen te zijn geweest, overleed Everard Berwouts op 10 juni 1588, in de leeftijd van ongeveer 58 jaar binnen de muren van 's-Hertogenbosch.¹¹

De vernieuwing van de wet

Everard Berwouts was een van de bijna 200 mannen, die tussen 1500 en 1580 als schepenen van 's-Hertogenbosch fungeerden. Jaarlijks werden op de eerste dag van oktober, meestal aangeduid als Bamis (Sint Bavo-mis) of Sint Remeys (Remigius), of binnen een termijn van zeven dagen daarna, de nieuwe schepenen voor dat jaar gekozen en beëdigd. Hoe die verkiezing, bekend als de *vernieuwing van de wet*, in zijn werk ging, wordt in het navolgende beschreven.

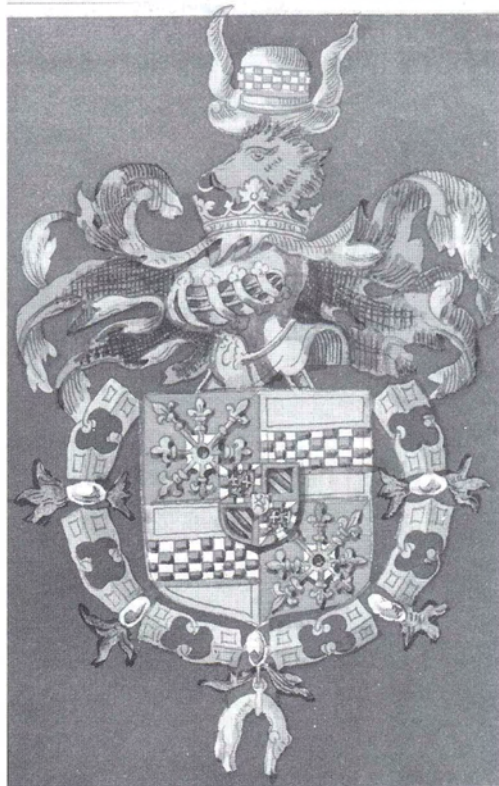
De schout reist naar de hertog

Vanaf haar ontstaan, eind twaalfde eeuw, werd 's-Hertogenbosch geregeerd door een aantal schepenen. Over die eerste schepenen is nauwelijks iets bekend. Zo weten we bijvoorbeeld niet of er in de dertiende eeuw al sprake was van een jaarlijkse vernieuwing van de schepenstoel. Zeker is dat nieuwe schepenen in die tijd werden gekozen en benoemd door de zittende schepenen en niet door de hertog van Brabant.

Pas in 1336 wist die het benoemingsrecht in handen te krijgen, om het daarna - vanzelfsprekend - niet meer af te geven. Sedertdien wees de hertog jaarlijks in begin oktober zeven schepenen aan voor het volgende jaar. Hoe dit keuzeproces precies in zijn werk ging, is onbekend. In 1422 kwam hierin meer duidelijkheid. Toen werd in het zogenaamde Nieuwe Regiment door hertog Jan IV vastgesteld dat de zittende schepenen jaarlijks een lijst moesten opstellen van geschikte personen. Op deze lijst stonden enerzijds de beschikbare raadsliden, dat wil zeggen de personen die voorheen al een keer schepen waren geweest en daarna voor de rest van hun leven deel maakten van het zogenaamde tweede lid van de stadsregering. Anderzijds bevatte deze lijst ook altijd enige personen, die nog nooit het schepenenambt hadden bekleed, maar er wel geschikt en gekwalificeerd voor werden geacht. Concreet werd van elke schepen geëist dat hij geboren poorter van de stad en minstens vijftientig jaar oud was, en aan bepaalde criteria van goetdheid voldeed. Die lijst met verkiesbare personen werd door de schout¹² naar de hertog gebracht, die hieruit een keuze maakte. Met de namen van de zeven nieuwe schepenen keerde de schout vervolgens naar 's-Hertogenbosch terug, alwaar hij de uitverkorenen namens de hertog de eed afnam.¹³ Vóór 1422 zal de gang van zaken niet veel anders zijn geweest. Uit de rekeningen van hoogschout Floris van Kijfhoek blijkt dat hij op 26 september 1402 en op 21 september 1403 naar hertogin Johan-

na te Brussel reisde om met haar te spreken wie zij scepen ten Bossch gheset woude hebben.¹⁴ Of hij toen al een door de schepenen opgestelde lijst van verkiesbare personen met zich meenam, is niet zeker, maar mag waarschijnlijk worden geacht. Het lijkt er dan ook op, dat met het Nieuwe Regiment van 1422 een reeds langer bestaande gang van zaken formeel werd vastgelegd.

Het wapen van Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, die een belangrijke rol speelde bij de benoeming van de Bossche schepenen. Adolf was Ridder van het Gulden Vlies en nam deel aan het Kapittel van deze orde dat in 1481 in 's-Hertogenbosch plaats vond. De afbeelding is afkomstig uit een oud wapenboek van het Gulden Vlies (uitgave door Van Driesten, z.j.). Een door het Bossche Palet vervaardigde kopie van zijn wapenschild is te zien in de bouwloods van de Sint Jan. (Foto: Stadsarchief)

Commissarissen

In het jaar 1525 kwam er verandering in de samenstelling van de schepenbank. Het neerslaan van het Bossche Krijtersoproer in dat jaar gaf keizer Karel V als hertog van Brabant de gelegenheid om de constitutie van de Bossche stadsregering drastisch te wijzigen. Met name de positie van de ambachtsgilden werd verzwakt. Daarnaast verhoogde Karel V het aantal schepenen van zeven naar negen, waarbij steeds *twee vanden oudsten ende verstandichsten scepenen* van de zittende schepenstoel werden gecontinueerd. Ook bepaalde hij dat de jaarlijkse vernieuwing van de wet voortaan zou plaatsvinden door commissarissen van de keizer, die voor de laag-schout zouden zweren om alleen de *notabelste, eerbaarste ende nuttelicxste personen* te zullen kiezen en daartoe eerst een grondig onderzoek in te zullen stellen.¹⁵

De nieuwe constitutie, die Karel V 's-Hertogenbosch in 1525 oplegde, was op vele terreinen zeer ingrijpend, maar de instelling van commissarissen ter de vernieuwing van de wet, lijkt toch - evenals in 1422 - vooral de formele vastlegging van een al langer bestaande situatie te zijn geweest. Immers, voor een aantal jaren vóór 1525 kan met zekerheid worden vastgesteld dat de nieuwe schepenen ook toen al door hertogelijke commissarissen werden benoemd:¹⁶ zie tabel 1. Het is bovendien zeer waarschijnlijk, dat deze procedure vaker is voorgekomen. Het eerste geval, waarbij van een dergelijke commissaris sprake was, deed zich voor in 1474. In dat jaar deed Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, een van de belangrijkste edelen van het Bourgondische hof, de stad aan met de commissie om de wet te vernieuwen. Aangezien hij echter na 8 oktober arriveerde, hadden de zittende schepenen, krachtens een privilege uit 1388, zelf reeds hun opvolgers gekozen.¹⁷ In 1477 en 1478 vernieuwde Maximiliaan van Oostenrijk, de echtgenoot van hertogin Maria, de wet in 's-Hertogenbosch.¹⁸ Het is

echter onduidelijk of hij dit hoogstpersoonlijk deed, of via tussenpersonen. Zowel in 1483 als in 1485 deed zich de merkwaardige situatie voor, dat zowel Maximiliaan als Adolf van Kleef een - qua personele invulling - verschillende schepenstoel benoemden. In beide gevallen prevaleerde de nominatie door Maximiliaan, hoewel uitdrukkelijk werd vermeld, dat Adolf van Kleef reeds vele jaren de bevoegdheid bezat om de Bossche schepenen te kiezen.¹⁹ Overigens, als Maximiliaan al in alle genoemde jaren persoonlijk naar 's-Hertogenbosch kwam om de wet te vernieuwen, wat onwaarschijnlijk is, dan nog kan hij strikt genomen, als voogd van zijn minderjarige zoon Philips, niet als commissaris worden omschreven. In de daaropvolgende decennia worden echter wel, zij het sporadisch, commissarissen in de strikte betekenis vermeld.

Al deze gegevens maken het aannemelijk dat de vernieuwing van de wet in 's-Hertogenbosch op zijn minst al sinds het vierde kwart van de vijftiende eeuw door commissarissen werd uitgevoerd. Dat voor slechts een betrekkelijk gering aantal jaren de activiteit van die commissarissen in de bronnen nawijsbaar is, doet hier niets aan af. Immers, ook voor de periode na 1525, toen de benoemingsprocedure via commissarissen formeel was vastgelegd, kan dit voor slechts een negental jaren met zekerheid worden vastgesteld: zie opnieuw tabel 1. Zeer waarschijnlijk hebben echter commissarissen ter vernieuwing van de wet de stad ieder jaar met een bezoek vereerd. Uit de stadsrekeningen blijkt dat vrijwel jaarlijks rond het einde van september de stadsregering een grote maaltijd aanbood aan een aantal hoge heren, zonder dat de reden van deze beschenking wordt vermeld. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze hoge heren op dat moment in de stad waren om de wet te vernieuwen. Of de commissarissen vóór 1525 al dezelfde beslissingsbevoegdheden bezaten als na dat jaar, of dat

Het Hof van Brabant was in Brussel op de Koudenberg gevestigd. In deze residentie van de hertog en zijn bestuursapparaat werden vaak beraadslagingen gehouden over de benoeming van schepenen in 's-Hertogenbosch. De afbeelding is van omstreeks 1650.

beschikbare gegevens fragmentarisch zijn, bestaat er gegronde reden om te veronderstellen dat het commissarissen-systeem ná 1545 en zeker vóór 1549 is afgeschaft. Aangezien (delen van) de correspondentie, gevoerd over de Bossche wetsvernieuwing, vanaf circa 1550 bewaard is gebleven, kan vanaf die tijd de hele gang van zaken veel nauwkeuriger worden gevolgd.²¹ Zo blijkt uit die briefwisseling dat in 1550 de lijst met nieuwe schepenen voor dat jaar vanuit Brussel in een gesloten brief aan de schout werd verzonden. Van commissarissen is dan geen sprake meer. Nog geen twintig jaar later, in 1568, blijkt in Brussel het bestaan van dergelijke commissarissen geheel te zijn vergeten. De Raad van State rapporteerde toen namelijk aan landvoogd Alva dat er nooit commissarissen waren geweest om zorg te dragen voor de vernieuwing van de wet van 's-Hertogenbosch, maar dat die altijd via gesloten brieven aan de schout was geregeld.²²

Benoeming per gesloten brief

De vraag dient zich nu aan hoe dan sedert 1549 de Bossche wetsvernieuwing heeft plaatsgevonden. In dat jaar deed zich de vrij uitzonderlijke situatie voor dat de

landvoogdes en haar entourage zich eind september in 's-Hertogenbosch bevonden voor de inhuldiging van prins Philips in die stad. De lijst met verkiesbare personen voor de schepenstoel van 1549 was door de schout zoals gebruikelijk naar de kanselier van de Raad van Brabant gezonden. Die stuurde de lijst door naar de president van de Geheime Raad, die zich met de landvoogdes en prins Philips in 's-Hertogenbosch bevond, met het advies om voor de keuze van de nieuwe schepenen een aantal betrouwbare deskundigen te raadplegen, namelijk de zittende presidentschepenen van 's-Hertogenbosch, de pensionaris van die stad, de deken van het kapittel van de Sint-Jan en eventueel de hertogelijke rentmeester van de Meierij van 's-Hertogenbosch. Op basis van die informatie werd vervolgens de schepenstoel benoemd door de landvoogdes.

De situatie van 1549 was uitzonderlijk. In de jaren 1550 tot 1580, het eindpunt van mijn onderzoek, blijkt de verkiezing van de nieuwe schepenen echter steeds op vrijwel identieke wijze te zijn verlopen.

De procedure was als volgt: de schepenen van 's-Hertogenbosch stelden een lijst op met verkiesbare personen. Die lijst bestond, in tegenstelling tot de tijd vóór 1525, steeds uit drie groepen namen:

- (1) De zittende schepenen, waaruit sinds 1525 jaarlijks twee personen werden gecontinueerd.
- (2) De verkiesbare raadsheren. In principe zijn dit alle nog levende oud-schepenen, met uitzondering van de gezwoeren van het lopende jaar, die pas een jaar later herverkiesbaar waren.
- (3) Een lijst met het opschrift: *om nyeuwe ende jonge scepenen dair vuyt te kiesene*. Hierin werden enkele personen genoemd, die nog nooit schepen waren geweest, maar daarvoor, naar de mening van de zittende schepenen, wel de capaciteiten bezaten.

Het oordeel van de schout

De lijst met verkiesbare personen werd aan de schout overhandigd, die er voor zorgde dat de lijst in handen van de kanselier van de Raad van Brabant kwam. In 1557 verontschuldigde de schout zich bij de kanselier voor het feit, dat hij vanwege ziekte niet persoonlijk zijn opwachting had gemaakt, *gelyck ick den voirsaten van uwen eeruerdigen altyt gewoenlycken ben geweest te doene*.²³ Jan van Brecht ging dus vóór 1557, naar eigen zeggen, jaarlijks met de lijst naar Brussel. Jacob van Brecht, die zijn vader Jan in 1558 opvolgde, deed dit in ieder geval niet meer: hij handelde de hele zaak schriftelijk af. Jaarlijks attendeerde hij medio september de kanselier erop, dat *alsoo nu bamisse aenstaende is*, de hertog vóór die tijd de nieuwe wet van 's-Hertogenbosch moest kiezen. Hiertoe zond hij een aantal bescheiden naar Brussel: de lijst, opgesteld door de zittende schepenen; een eigen begeleidend schrijven en, een aantal malen, een eigen beoordeling van de personen die op de lijst stonden; soms gaf hij zelfs de namen van de negen personen die zijn voorkeur hadden. Na de

beeldenstorm werd bovendien jaarlijks een door de bisschop of diens plaatsvervanger afgegeven verklaring meegezonden, die inhield dat alle personen op de lijst bekend stonden als goed katholiek. De beoordeling van elke kandidaat die de schout naar de kanselier zond, is slechts voor een tweetal jaren, waarschijnlijk 1568 en 1570, bewaard gebleven. Om een indruk te geven hoe de schout hierbij te werk ging, volgen hier een aantal citaten:

- *mr. Goissen vander Steghen - nu een heel oudt ende versuft man ende inden kintsche werlt, gheen verstant meer en heeft.*
- *Haenrick van Eynthouts - is daer bequaem toe.*
- *Roeloff van Eycke - wel bequaem, maer woont wel vier mylen weechs vanden Bosche, een edelman.*
- *Goissen van Hedel - borger binnen der stadt, nyet bequaem om veel redenen, licht van conditien, int bordeel etc.*
- *mr. Zeger Adriaens - licentiaet inde rechten ende zeer bequaem.*

Welke zaken achtte de schout van belang? In de eerste plaats lette hij op de geestelijke en lichamelijke gezondheid en de leeftijd van de kandidaten. Daarnaast vermeldde hij steeds of een kandidaat buiten de stad woonde, hoe ver die woonplaats dan van de stad was verwijderd en of de kandidaat in kwestie ook nog een huis binnen de stad bezat. Van veel kandidaten noteerde hij ook of zij edelman dan wel burger waren, academische titels bezaten en of zij van hun renten leefden. Tenslotte gaf hij soms individuele bijzonderheden. In een aantal gevallen raadde hij een bepaalde persoon af *om u bekende redenen*. Ook gaf hij steeds aan of er familierelaties bestonden die een verkiezing konden uitsluiten of bemoeilijken: zo vermeldde hij bijvoorbeeld over Bartholomeus Loeff, dat diens zoon Goyaert Loeff het voorgaande jaar schepen was geweest en voor het daaropvolgende jaar genomineerd was om gecontinueerd te worden. Vader Bartholo-

meus kwam niet in aanmerking om samen met zijn zoon in één schepenstoel te worden verkozen. Tenslotte maakte de schout melding van functies, die kandidaten bekleedden en die een verkiezing tot het schepenambt zouden bemoeilijken, zoals accijns pachter of officier van een particuliere heer.

Er dient hier trouwens gewezen te worden op de steeds tamelijk gespannen verhouding tussen de stadsregering en de schout. De hele zestiende eeuw door doen zich bij voortduring conflicten tussen beide partijen voor. Het ligt dan ook voor de hand, dat de schout zijn adviserende rol bij de wetsvernieuwing als wapen in die conflicten zou kunnen gebruiken. Een aantal schepenen was aan hem verwant, maar of zij door zijn toedoen waren verkozen is onzeker; uiteindelijk was het immers de schepenbank die de nominatielijst opstelde. De schout kon alleen personen die op die lijst stonden pousseren. Toch waren de schepenen bevreesd dat de schout zijn invloed zou aanwenden om een protégé te laten benoemen. Toen in maart 1576 schepen Henrick van Eyndhouts was overleden, zonden de overgebleven schepenen de kanselier of de landvoogd in allerijl een lijst toe met de namen van de raadsheren die dagelijks de vergaderingen bijwoonden, om daaruit een vervanger te kiezen. Ze ondernamen deze actie naar eigen zeggen mede *alsoe wy verstaen ende oyck beducht syn, dat myn heere den schoutet deser stadt daer toe gerne nae synen appetyten eenen soude moigen promoveren.*²⁴

Rol van de kanselier

Het resultaat van al deze activiteiten was dat de kanselier tenslotte kon beschikken over een lijst van steeds rond de veertig namen. Tevens kende hij het oordeel van de schout over die kandidaten. Daarnaast wist hij in hoeverre de kandidaten als goed katholiek bekend stonden. De aanbevelingen uit het Bossche zullen voor de kanselier zwaar hebben gewogen. Toch

Landvoogd Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van Alva (1507-1582) bemoeide zich ook met de Bossche schepenstoel.

waren ze niet de enige basis voor zijn oordeel, dat in een enkel geval dan ook sterk van die aanbevelingen afweek. Zo gaf de schout bijvoorbeeld over twee leden van de familie Pijnappel, die op de nominatie stonden, een positief oordeel: hij achtte beiden bekwaam tot het vervullen van het schepenambt. De kanselier schijnt echter een veto over alle leden van deze familie te hebben uitgesproken, omdat zij in het nabije verleden de hertog zeer slecht hadden gediend bij de inning van de beden.²⁵ Tussen 1562 en 1581 is dan ook geen enkele Pijnappel schepen geweest, hoewel wel regelmatig leden van die familie op de nominatie stonden. Het is duidelijk dat de kanselier ook uit andere bronnen inlichtingen inwon over de verschillende kandidaten. Het ligt voor de hand dat hij de Bossche gedeputeerden bij de vergaderingen van de Staten van Brabant raadpleegde. Vaak was dit de Bossche president-schepen of een andere schepen, vergezeld van een van de stadspensionarissen. Bovendien waren in de Brusselse regeringskringen ook een aantal personen uit 's-Herto-

genbosch en omgeving werkzaam. Zo werd in 1586 het advies gevraagd van Willem van Veen, afkomstig uit Oisterwijk, en Willem van Breugel, uit Oirschot, raadsheren van de Raad van Brabant.²⁶ Voor de eerste wetsvernieuwing na de troebelen van 1566 en 1567 legde de kanselier bovendien zowel de commissarissen, die in 's-Hertogenbosch bezig waren die troebelen te onderzoeken,²⁷ alsook Luis del Rio, lid van de Raad van Beroerten,²⁸ een lijst met twaalf namen voor, met de vraag of vast stond dat deze personen zich op geen enkele manier hadden gecompromitteerd. Tenslotte kon kanselier Jan Scheyfve putten uit zijn eigen, bittere ervaringen: hij had namelijk de eerste maanden van 1567 in 's-Hertogenbosch doorgebracht in een poging om de orde daar te herstellen. Deze missie mislukte hopeloos, feitelijk zat hij de eerste maanden van 1567 min of meer gevangen binnen de stad.²⁹ In die tijd moet hij heel wat indrukken hebben opgedaan en informatie vergaard, die hem bij latere wetsvernieuwingen van pas kwamen. Al deze activiteiten van de kanselier resulteerden in een lijst van negen personen, die tenslotte aan de landvoogd of landvoogdes werd voorgelegd. Uiteindelijk moest die functionaris zijn of haar fiat geven. In principe stond het de landvoogd vrij de lijst naar eigen inzicht te veranderen, maar van dit recht is - voor zover na te gaan - nooit gebruik gemaakt: steeds werd het door de kanselier voorgestelde negental ook daadwerkelijk benoemd. De landvoogd of landvoogdes zond vervolgens een biljet met de gekozen schepenen naar de schout van 's-Hertogenbosch. Daarbij moet nog gesignaleerd worden dat de hertog van Alva in 1568 serieus heeft overwogen om de vernieuwing van de wet voortaan door de commandant van het garnizoen, dat sinds 1567 in 's-Hertogenbosch lag, te laten uitvoeren of door de commandant en de schout samen. Nadat zowel de Raad van Brabant als de Raad

van State hier ernstig tegen hadden gewaarschuwd, heeft Alva hier blijkbaar vanaf gezien³⁰.

Beëdiging door de schout

Het bleef de taak van de schout om namens de hertog de negen uitverkorenen *in de possessie van hueren officien* te stellen, nadat zij eerst ten overstaan van hem de gebruikelijke eed hadden afgelegd. Hiervoor moest hij eerst zorgen dat alle nieuwe schepenen in de stad aanwezig waren. Dat dit niet altijd even gemakkelijk was, bleek hiervoor al in het geval van Everard Berwouts. Veel kandidaten woonden buiten de stad, soms voor een deel van het jaar, soms permanent. Andere kandidaten waren wegens persoonlijke belangen toevallig op reis. Uit de post *uitgaven aan bodenloon* in de stadsrekeningen blijkt dat tussen 1500 en 1580 maar liefst 87 nieuwe schepenen door een bode naar de stad moesten worden geroepen, om hun eed af te komen afleggen.³¹ Daar de herhaalde missies naar Everard Berwouts in Ravenstein in 1579 niet in deze post vermeld staan, moet het getal van 87 als een minimum worden beschouwd. Waarheen die boden werden gestuurd, is weergegeven in tabel 2.

Wanneer de genomineerde personen dan uiteindelijk in de stad waren verzameld, kon de schout hun de eed afnemen en vervolgens in bezit van hun ambt stellen. De beëdiging van de nieuwe schepenstoel vond vrijwel steeds binnen de gestelde termijn van 1 tot en met 8 oktober plaats. Wanneer de nominatie voor de nieuwe schepenen niet in die periode in 's-Hertogenbosch was gearriveerd, hadden de zittende schepenen zoals gezegd zelf het recht een nieuwe schepenbank te benoemen. Van dit voorrecht is slechts een zeer enkele keer gebruik gemaakt: naast het al genoemde geval in 1474 gebeurde dit nog slechts in 1438, 1577 en 1579.³² Eind jaren 1560 en in de jaren 1570 - we zagen het reeds - werd de schepenbank niet jaarlijks

Meierij van		
's-Hertogenbosch *	32	27
Antwerpen	16	-
Breda	3	1
Brussel	2	-
Mechelen	2	-
Capelle	1	-
Heusden	1	-
Holland	-	1
Leuven	-	1

* de verdeling binnen de Meierij was als volgt:

Oisterwijk 25; Kempenland 10; Maasland 10 en Peelland 9 bodes. Daarnaast werd nog één bode naar Den Dungen gezonden, één *ten plattelande*, en drie naar Gestel (waarvan moeilijk is uit te maken welk dorp in de Meierij hiermee is bedoeld).

Tabel 2.

Plaatsen waar stadsbodes heen werden gezonden om personen in te lichten dat zij tot schepenen van 's-Hertogenbosch waren verkozen (1500-1580).

vernieuwd, maar soms jaren achtereenvolgend gecontinueerd. Formeel hadden de zittende schepenen in dergelijke gevallen het recht om een nieuwe bank te kiezen, maar ze hebben daar geen gebruik van gemaakt. Als reden hiervoor kan enerzijds de gespannen situatie en de dreiging, die uitging van Alva, worden beschouwd, anderzijds kondigde Alva elke verlenging van de zittende schepenenstoel schriftelijk aan, zij het niet steeds binnen de daarvoor gestelde termijn. Toen het centrale gezag eind jaren 1570 vrijwel geheel was weggevalen, hebben de Bossche schepenen wel tot tweemaal toe, in 1577 en 1579, zelfstandig de wet vernieuwd. Landvoogd Don Juan heeft overigens op 12 september 1577 te Namen nog een schepenenstoel voor 's-Hertogenbosch vastgesteld, maar die brief heeft de stad niet meer bereikt.³³ De Staten-Generaal schreven eind september

1577 een brief waarin ze aandrongen op continuering van de zittende schepenenstoel.³⁴ Aangezien ze dit in strijd met de privileges van de stad achtten, benoemden de zittende schepenen dat jaar echter zelf hun opvolgers. Slechts vijf van de negen personen die Don Juan had gekozen, kwamen tenslotte in de schepenenbank van 1577 terecht.³⁵

Na 1580

De procedure voor de vernieuwing van de wet, zoals die rond 1550 is ontstaan, bleef in werking tot aan de val van 's-Hertogenbosch in 1629. Daarna werd de rol van de hertog overgenomen door de Staten-Generaal.³⁶ Nog steeds stelden de zittende schepenen een lijst met verkiesbare personen op, die via de schout naar Den Haag werd gestuurd. Het lijkt erop dat de schout heeft getracht zijn rol in de procedure te vergroten, door ook zelf een lijst met verkiesbare personen mee te zenden. Rond 1650 leidde dit tot een proces voor de Raad van Brabant in Den Haag tussen schepenen en schout. De stad zond toen zelfs afgevaardigden naar de drie andere hoofdsteden van het oude hertogdom Brabant, om daar materiaal te verzamelen om haar zaak kracht bij te zetten.³⁷ In de achttiende eeuw werd de nominatielijst opgesteld door de schepenenbank en door de president-schepenen en pensionaris naar Den Haag gebracht.³⁸

Het belangrijkste verschil tussen de Bourgondisch-Habsburgse periode en de Generaliteitsperiode is gelegen in de vrijheid die de centrale overheid nam bij de keuze. Vóór 1629 koos de landvoogd steeds personen die op de nominatie van de Bossche schepenen stonden, na 1629 werd hier geregeld van afgeweken: personen die niet door de Bossche stadsregering waren genomineerd, werden toch benoemd. Zo weten we dat 17 personen, die tussen 1710 en 1740 tot schepenen van 's-Hertogenbosch werden gekozen, niet op de nominatielijst van de zittende sche-

penen stonden.³⁹ Lobbyen voor ambten was na 1629 dan ook een veel voorkomend verschijnsel. Vóór 1629 had een lobby bij de Brusselse overheden om tot het schepenambt van 's-Hertogenbosch te worden geroepen weinig zin, tenzij men op de nominatie van de zittende schepenen stond. Wanneer er vóór 1629 al is gelobbyd, zal dat vooral in 's-Hertogenbosch zelf hebben plaatsgevonden.

Conclusie

De belangrijkste elementen in de wetsvernieuwingsprocedure zijn eeuwenlang dezelfde gebleven: nominatie door schepenen, intermediaire rol van de schout, benoeming door de centrale overheid, beëdiging door de schout. Aanvankelijk reisde de Bossche schout naar het hof van de hertog om diens beslissing te vernemen (tot ca. 1475 ?). In het volgend stadium zond de hertog commissarissen naar 's-Hertogenbosch om de kandidaten te beoordelen en de schepenen te kiezen (ca. 1475 ? - ca. 1550). In de daaropvolgende fase tenslotte werd de beslissing weer in het centrale regeringscentrum genomen en via gesloten brieven aan de schout overgebracht (ca. 1550 - 1580 en later). Daar de hertog vóór 1629 steeds alleen personen, die op de kandidatenlijst van de zittende schepenen stonden, tot nieuwe schepenen verkoos, was het vaststellen van die kandidatenlijst het meest cruciale moment in de procedure: op dát moment werd bepaald of iemand al dan niet verkiesbaar was. De hertog kon individuele kandidaten boycotten - hetgeen hij, zoals we zagen, ook wel deed - maar hij benoemde nooit personen, die in het geheel niet op de nominatie stonden. De conclusie mag dan ook worden getrokken dat de personele invulling van de schepenbank van 's-Hertogenbosch in sterke mate in handen was van de Bossche bestuurlijke elite, hoewel de daadwerkelijke keuze was voorbehouden aan de hertog van Brabant. ■

Noten

1. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt), Oud Archief (OA), inv.nr. A328, diverse stukken, d.d. 12-10-1579.
2. B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629*. Brabantse rechtshistorische reeks 1 (Assen/Maastricht 1986) 274.
3. GAHt, OA, inv.nr. B81, stadsrekening 1574/5, *vanden heeren scepenen, gezwouren, raidsheeren...*
4. GAHt, OA, inv.nr. B83, stadsrekening 1576/7, *vanden heeren scepenen, gezwouren, raidsheeren...* Op 23-6-1575 werd Berwouts op een missie naar Antwerpen gestuurd. Aangezien het hier de rekening van 1576/7 betreft en genoemde post tussen posten uit 1577 staat, zou 1575 hier een verschrijving voor 1577 kunnen zijn. Daar staat tegenover dat in de raadsresoluties van 1577 (GAHt, OA, inv.nr. A4) deze reis niet wordt genoemd, hetgeen weer op 1575 duidt.
5. GAHt, OA, inv.nrs. A3-A5.
6. Met name in Blaarthem en Zeelst: J.Th.M. Melssen, *De visrechten op de Dommel bij Eindhoven*, in: J. Spoorenberg en H.A.M. de Wit ed., *Eindhoven door de eeuwen* (Eindhoven 1982) 47-72, aldaar 63.
7. GAHt, OA, inv.nr. A328, diverse stukken, d.d. 8-12-1579.
8. Ibidem, d.d. 11-12-1579.
9. GAHt, OA, inv.nr. A574a, *Nomina Scabinorum*; GAHt, Rechterlijk archief (RA) inv.nr. 1417, *scheppenprotocol 1579/82*, fol. 10r.
10. GAHt, OA, inv.nr. A239, *scheppenbenoemingen 1582-1627*; GAHt, *Collectie Provinciaal Genootschap*, inv.nr. 375a, *verzameling charters en privilegies 1329-1671*, fol. 309r.
11. Archief van de Illustere Lieve Vrouwebroederschap, 's-Hertogenbosch, *Obitus Fratrum*; ibidem, *Rekening 1588/9: gestorven binnen deser stadt*.
12. 's-Hertogenbosch kende twee schouten, de hoogschout en de laagschout. Het is onduidelijk welke van deze twee functionarissen de jaarlijkse tocht naar de hertog ondernam. In 1402 en 1403 was het in ieder geval hoogschout Floris van Kijfhoek. Steekproefsgewijze controle van de hoog- en laagschoutsrekeningen tot het einde van de 16^e eeuw (op microfiche aanwezig bij GAHt) leverde echter geen verdere vermelding van deze jaarlijkse reis op. In zijn commentaren op de Bossche costumen stelde de Bossche schepen en jurist mr. Gerard van Someren begin 17^e eeuw dat het recht om schepenen aan te stellen aan de laagschout toekwam (GAHt, Magistraatsbibliotheek, M59, G. van Soemen, *Collectanea sive commentarius ad consuetudines Buscoducensis*, fol. 6r). In 1417 en 1423 werden de nieuwe schepenen beëdigd door de laagschout (N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen* (Utrecht 1946) nr. 44). In de correspondentie over de vernieuwing van de wet tussen het hof en de schout wordt de laatste

1474	(Adolf van Kleef, heer van Ravenstein)
1477	Maximiliaan van Oostenrijk
1478	Maximiliaan van Oostenrijk
1483	Maximiliaan van Oostenrijk (en Adolf van Kleef)
1485	Maximiliaan van Oostenrijk (en Adolf van Kleef)
1489	Henrick van Bergen, bisschop van Kamerijk; Cornelis van Bergen; Jan Muckinc / de Mynthuyse, maarschalk van de hertog van Saksen en Jan van Ymmerseel; als commissarissen van de hertog van Saksen, die weer namens de hertog van Brabant optrad
1490	admiraal Cornelis van Bergen, heer van Grevenbroek; Lambert Millinc
1501	Philips Hinckart, hofmeester van de hertog
1515	<i>commissarissen</i> (zonder vermelding van namen)
1517	<i>commissarissen</i> (zonder vermelding van namen)
1519	<i>commissarissen</i> (zonder vermelding van namen)
1524	mr. Leonart Coutereel
1526	Floris van Egmond, graaf van Buren; de heer van Rosenboo (?)
1527	Floris van Egmond, graaf van Buren
1530	Floris van Egmond, graaf van Buren
1532	Floris van Egmond, graaf van Buren
1533	Floris van Egmond, graaf van Buren
1534	Maximiliaan van Egmond, heer van IJsselstein (in naam van zijn vader de graaf van Buren); Jan Moys, rentmeester-generaal van Brabant
1535	Floris van Egmond, graaf van Buren; Jan Moys
1536	Floris van Egmond, graaf van Buren; Jan Moys
1545	Engelbert van den Daele, kanselier van Brabant

Tabel 1.
Commissarissen ter vernieuwing van de wet in 's-Hertogenbosch (1474-1545).

ze wellicht slechts als overbren-
 gers van de keuze van de hertog
 fungeerden, is onzeker. De zelf-
 standige handelwijze van Adolf
 van Kleef lijkt echter op het eerste
 te wijzen.

Wanneer aangenomen mag wor-
 den, dat tenminste vanaf het laat-
 ste kwart van de vijftiende eeuw
 de vernieuwing van de Bossche
 schepenbank door hertogelijke
 commissarissen werd uitgevoerd,
 rijst de vraag wat dan nog de rol
 van schout en schepenen van
 's-Hertogenbosch was in het hele
 proces. Het is aannemelijk dat ze
 wel degelijk een actieve rol ble-
 ven spelen. Zeer waarschijnlijk
 werd de lijst met verkiesbare per-
 sonen nog steeds door de zitten-
 de schepenen opgesteld. Vermoe-
 delijk ook werd die lijst door
 hoog- of laagschout naar de her-
 tog gebracht. Het enige en essen-
 tiële verschil is dan, dat de hertog
 niet aan het hof tot een beslissing
 kwam, die vervolgens met de
 schout naar 's-Hertogenbosch
 werd gezonden, maar de beslis-
 singsbevoegdheid overdroeg aan
 één of meer afgevaardigden, de
 commissarissen, die zich per-
 soonlijk in 's-Hertogenbosch op
 de hoogte moesten stellen van de
 capaciteiten van de kandidaten
 en pas op basis van hun bevin-
 dingen ter plaatse een zevental -
 en na 1525 een negental - perso-
 nen tot schepenen benoemden.
 Met name de rol van de schout
 lijkt in dit systeem aanzienlijk
 ingeperkt.

De laatste vermelding van een
 commissaris ter vernieuwing van
 de Bossche wet dateert van
 1545,²⁰ toen Engelbert van den
 Daele, kanselier van Brabant, de
 honneurs waarnam. Hoewel de

- steeds als *schout* zonder meer aangeduid. Aangezien sinds 1535 de functies van hoog- en laag-schout door dezelfde persoon werden vervuld, was een duidelijk onderscheid in titulatuur blijkbaar niet nodig. De kwestie blijft vooraansnog onduidelijk. Voor de bewering van Jacobs, *Justitie*, p. 29, p. 198 noot 53, en p. 200 noot 24, dat uit de schoutsrekeningen zou blijken, dat het steeds de hoogschout was, die zich met deze taak belastte, heb ik geen bevestiging kunnen vinden.
13. Jacobs, *Justitie*, hoofdstuk 3.
  14. Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), Archief Rekenkamers, rolrekeningen, inv.nrs. 2818 en 2821.
  15. GAHt, OA, Charters en privilegebrieven, inv.nr. 720; N.H.L. van den Heuvel, *Rechtsbronnen ambachtsgilden*, nr. 123.
  16. Gegevens ontleend aan de schepenprotocollen, nomina scabinorum en stadsrekeningen.
  17. GAHt, RA, inv.nr. 1244, schepenprotocol 1474/5, fol. 1r, 66r, 116r, en 263r; GAHt, OA, inv.nr. A574a, nomina scabinorum; GAHt, OA, inv.nr. A535, II fol. 292v.
  18. GAHt, RA, inv.nr. 1247, schepenprotocol 1477/8, fol. 393r; GAHt, RA, inv.nr. 1248, schepenprotocol 1478/9, fol. 262r.
  19. GAHt, RA, inv.nr. 1253, schepenprotocol 1483/4, fol. 369r: ... *non obstante quod dominus Adolphus de Ravesteyn vigore commissionis, quam multis annis habuit super ordinationem scabinorum, alios septem ordinavit ...*; GAHt, RA, inv.nr. 1255, schepenprotocol 1485/6, fol. 353r.
  20. GAHt, RA, inv.nr. 1344, schepenprotocol 1545/6, fol. 1r; GAHt, OA, inv.nr. A574a, nomina scabinorum.
  21. ARAB, Audiëntiearchief, inv.nr. 809/30, lois de Bois-le-Duc.
  22. Ibidem, Raad van State aan Alva, d.d. 27-10-1568: *que jusques ores on nait entretenus aucuns commissaires pour le fait de ladite nouvelle loy de Boisleduc, ains senvoye tousiours icelle par lettres closes a lescoutette.*
  23. Ibidem, Jan van Brecht, schout van 's-Hertogenbosch aan Jan Scheyfve, kanselier van Brabant, d.d. 14-9-1567.
  24. Ibidem, schepenen van 's-Hertogenbosch aan de kanselier van Brabant of de landvoogd, d.d. 24-3-1576.
  25. Ibidem, de kanselier van Brabant aan landvoogdes Margaretha van Parma, d.d. 20-4-1567: *...et touchant les Pynappels, vostre alteza scait que aucuns diceulx ont fait mauvais office endroit des aydes, tellement que depuis deux ou trois ans enca elle na volsu homouurer aucuns de ladite famille...*
  26. Ibidem, de kanselier van Brabant aan de landvoogd, d.d. 3-9-1586.
  27. Ibidem, Commissarissen Van der Noot en Van der Borch aan de kanselier, d.d. 16-9-1568.
  28. Ibidem, Luis del Rio aan de Raad van State, d.d. 2-10-1568.
  29. A.H. Schuttelaars, *Bossche beroerten. Beeldenstormen en troebelen in 's-Hertogenbosch, 1566-1567* (onuitgegeven scriptie, KUN, 1991) met name p. 126-155.
  30. ARAB, Audiëntiearchief, inv.nr. 809/30, Raad van State aan Alva, d.d. 27-10-1568.
  31. GAHt, OA, inv.nrs. B10 - B86, stadsrekeningen 1500/1 - 1579/80.
  32. In 1417 en 1423 werden respectievelijk één en vier van de schepenen door de afgaande schepenen gekozen, omdat een week na Bamis nog slechts respectievelijk zes en drie schepenen waren beëdigd. Zie: Van den Heuvel, *Rechtsbronnen ambachtsgilden*, nr. 44.
  33. ARAB, Audiëntiearchief, inv.nr. 809/30, Don Juan aan de schout van 's-Hertogenbosch, d.d. 12-9-1577.
  34. GAHt, OA, inv.nr. A4, fol. 30v.
  35. Don Juan benoemde: Willem de Borchgrave, *Zeger Adriaenssen, Goyart Loeff, Jeronimus Wynants, Jan van Hedel, Jan Heym, Jacob Craen, Aert van Breugel en Jacob van der Cammen*. Uiteindelijk hadden slechts de cursief gedrukte personen zitting in de schepenbank, met naast hen Joost de Ouden, Maarten Gerits sHeeren (die in dat jaar overleed en werd vervangen door Jacob van der Cammen), Willem Monix en Jan van der Stegen Jans. Van De Ouden en Monix staat vast dat zij tot de radicale partij behoorden. Zie: L.P.L. Pirenne, *'s-Hertogenbosch tussen Atrecht en Utrecht. Staatkundige geschiedenis 1576-1579* (Tongerlo 1959) 70.
  36. Krachtens artikel 7 van het capitulatieverdrag van 1629 traden de Staten-Generaal in de rechten van de hertog van Brabant. Zij verzochten, ondanks verzet van de provincie Friesland, Frederik Hendrik de vernieuwing van de Bossche wet van 1630 op zich te nemen, volgens de oude gewoonten en gebruiken van de stad. Kort daarna verwierf Frederik Hendrik dit recht zelfs voor de duur van zijn leven. Formeel bleven echter de Staten-Generaal de rechtsopvolgers van de Brabantse hertogen. Zie: V.A.M. Beermann, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648. Een episode uit het laatste stadium van den tachtigjarigen oorlog* (Nijmegen 1940) 112-113; Jozef Hoekx, Beatrix Jacobs en Bert Loopeer, *De 'Stadstaat'*. Politiek, bestuur en rechtspraak, in: A. Vos ed., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 94-121, aldaar 107.
  37. GAHt, OA, inv.nr. A63, resolutieboek 1653-1656, d.d. 25-1-1656.
  38. GAHt, OA, inv.nr. A565, Collectanea van Heurn, fol. 1591rv.
  39. K. de Brouwer, A. Meijer en E. Schellekens, *'De heeren van de leeden'*. Een prosopografisch onderzoek naar het regenten-patriciaat van 's-Hertogenbosch in de periode 1710-1740 (onuitgegeven scriptie, R.U. Utrecht 1983; exemplaar aanwezig bij GAHt) p. 21; Hoekx, Jacobs en Loopeer, *'Stadstaat'*, p. 108.

*) Anton Schuttelaars is historicus. Hij werkt aan een dissertatie over de elite in 's-Hertogenbosch in de 16^e eeuw.